

ЖАМБЫЛ МЕН ДОСМАҒАНБЕТ

Әуелі тамам сөздің іптидасы¹,
Жиеннің жиырма үште еді жасы.
Сөйлейін Жамбылменен айтысқанын,
Жарандар, құлақ салып, сөз тыңдашы,
Жамбыл да өз тобынан асып жүрген
Көп ақын беттей алмай қашып жүрген.
Сөйлеуге қара сөзге құстан жүйрік,
Көңілін талай жанның басып жүрген.
Сөйлеген талай топта таңдай қағып,
Жұртына өлеңменен жүрген жағып.
Бұл күнде Досмағанбет не болғанын,
Көрерсің тамаша ғып тұрғын бағып!
Бала екен сөзге жүйрік Досмағанбет,
Жасынан жүрген екен өнер іздеп,
Көбісбай, Қаранбайда жатқан екен,
Қысты күн іздеп келіп нағашым деп.
Сол кезде Жамбыл ақын ол да келген,
Өлеңі ұйқы-тұйқы соққан желден.
Үйінде Көбісбайдың қона жатып,
Өлеңді білгенінше сабай берген.
Бұл Жамбыл сөз сөйлейді таңырқатып.
Өлеңді бастан-аяқ аңыратып.
Жантай мен Сүйінбайдың айтысқанын,
Жырлады біразырақ дауылдатып.
Саламат-аман тұрсам, көрермін, – деп,
Ол түні Досмағанбет қалды жатып.
Ал, енді сөйлер желіп Жамбыл ақын,
Ежелден топты жарған даңғыл ақын.
Сөйледі сонда Жамбыл бұған қарап,
Таң атқан іші-бауыры аттай жарап.
Алдына келіп: – Кәне, сөйле, – деді,
Баласың сен де ақын жаңа талап.
Ол бала сөз сөйледі тілді безеп,
Отырған әдеппенен көңіл тежеп.
– Сөйлей бер, білгеніңше, Жамбыл аға,
Бір келген мейман едің, бердім кезек.
Сөйледі сыпыра желіп Жамбыл ақын,
Көрінді көп ақыннан сөзі батым.

¹ Іптидасы – араб сөзі, бастамасы, алғашқысы.

Жарандар, жүз жыл дәурен сүрген болсаң,
Ойлағын, бір басыңа ажал жақын.
Сөйледі сонда Жамбыл нақыл айтып,
Жуық боп ағайынға жақын айтып,
Елінің үлкен-кіші баршасына
Отырды әр нұсқадан ақыл айтып.
Сөйледі мүдірместен сары таңға,
Өзінен басқа жоқтай бұл жаһанда.
Отырған төрт түйелі Жалайыр, – деп,
Тиеді сөздің шеті анда-санда.
Баяндап әңгімесін бастан-аяқ,
Айтысқан Жамбылменен сөзі мынау.

Жамбыл:

Самғаймын қанатымды, ал, аспанға,
Дүбірлеп дауысым кетсін бар жаһанға.
Иірем сені сөзбен, Досмағанбет,
Аяғың тисін жерге анда-санда.
Сен мені жеңе алмайсың, арбасаң да,
Төрт бұрышын төңіректің жалмасаң да.
Жалаңдап аш бөрідей келдің қайдан,
Жақсылық Жалайырдан алмасаң да?
Арғы атам – аруақты ер Қарасай,
Теңселген дүбіріне тау менен сай.
Пірім бар жыр нөсерін аспанға атқан,
Сұңқардай саңқылдаған ер Сүйінбай.
Ілгеріде Шөже, Балта² заманда өткен,
Асекең³, Бұқар жырау арманда өткен.
Солардың аруағы маған қонып,
Ел мұңын жырмен толғап, нөсерлеткем.
Сөйлеймін, ерегісsem, өктем-өктем,
Түскендей жайдың оғы саған көктем.
Шын қызсам, сөзім – жалын, домбырам – найза,
Құрсаулы сауыт болар маған шекпен.
Баласы ұлы жүздің – Абақ, Тарақ.
Көтерген ақылгөйге мені балап.
Қаңғырған аш бөрідей ақын келсе,
Бұл Жамбыл жіберетін сөзбен сабап.
Құйындай көкке шапқан мен бір пырақ,

² Шөже, Балта – XIX ғасырдағы халық ақындары.

³ Асекең, Асанқайғы – философ-ақын.

Арамыз екеуміздің алыс-жырақ.
Төменде шықылықтаған сен торғайсың,
Айтыспа, менімен, ақын шырақ.

Досмағанбет:

Сөйлейсің барған сайын өктем-өктем,
Түскендей ата-анасыз аспан-көктен.
Аралап Абақ, Тарақ, жүрсең-дағы,
Түспепті тері шалбар, қаптал шекпен.
Ол да өткен Асан қайғы, Бұқар жырау,
Ол күнде шапқыншылық, қанды бұрау,
Қараспай жарлы-жалшы нашарларға,
Хандардың мақсаты сол – жұртты қинау.
Атамыз бәріміздің – Абақ, Тарақ,
Ақынды көргенім жоқ сендей салақ.
Бойында саралықтың белгісі жоқ,
Тал түсте кеткендей-ақ ұры тонап.

Ал, Жамбыл-ау, Жамбыл-ау,
Сөз сөйлейін мен саған,
Таудан аққан бұлақтай
Жасөспірім баламын,
Жапырағы жайқалған,
Көлге біткен құрақтай.
Лақ, текедей бақылдап,
Мазамды алдың шыдатпай,
Қойдағы азбан қошқардай,
Сөзіңді мен отырмын
Сірә де сенің ұнатпай.
Өлеңіңді қысқартқын,
Мұнан былай ұзартпай.
Буындырам мен сені,
Бір шығармай үніңді,
Желкеңнен түскен тұзақтай.
Жаудыратам көзіңді,
Қалдырамын сөзіңді,
Қараңғы түн болғанда
Алдыңда жанған шырақтай.
Ақында шайыр ақпамын,
Аспанға ұшқан пырақтай.
Сөзіңде сенің асыл жоқ,
Құбылып тұрған сынаптай.

Меніменен айтысып,
Жете алмайсың мұратқа-ай!
Жас баламен шайқасып,
Айтысып өлең байқасып,
Жас ақыннан сүрініп,
Қалып жүрме ұятқа-ай.
Жете алмассың қуғанмен,
Мен бір асыл туғанмын.
Белді қынай буғанмын.
Арғымақтай буданмын.
Тұлғанды сенің айтайын,
Тұлпарлығыңды байқайын.
Сұлыға тойған қазанат,
Маған қайтып жетерсің.
Алдыңда жүрген пырақпын,
Енді маған нетерсің?!
Меніменен айтыссаң,
Түбіңе өзің жетерсің.
Бұл арадан кетерсің.
Қасірет-қайғы шегерсің,
Ала алмасаң, алысып,
Арманда болып өтерсің.
Ақындығың шамалы,
Ала қашпа екенсің.
Тонауға түскен ұрыдай,
Ат-тонынан айрылған,
Қанатынан қайрылған,
Жасыған жездей майрылған.
Басыңда жөнді бөркің жоқ,
Адам көрер көркің жоқ,
Ақынмын деп сестенбе,
Сөзіңде қуат, серпін жоқ.
Өз пиғылыңнан тапқандай,
Кейпің жаман, Кейкуат⁴,
Байдың малын баққандай.
Құлаққа маза бермедің,
Даңғаза дабыл қаққандай.
Алдыңда жиған малың жоқ,
Мойныңа салған салық жоқ.
Қу кедейсің қаңғырған,

⁴ Кейкуат – «Алпамыс батыр» жырындағы кейіпкер, қойшы.

Жауласарға елің жоқ.
Жыршы емессің, бақсысың,
Дүниеге тапшысың,
Бақсы да, сірә, болмадың,
Өлең айтып оңбадың.
Ел ішінде азыпсың,
Бір Құдайға жазыпсың.
Шекпенің жоқ сенің де,
Сен бір жүрген зәлім-ді.
Бір бойында сәнің жоқ,
Аралап Абақ жүрсең де,
Үш күн жатар жайың жоқ.
Жаман тамды салдырған
Орыстан зақұн үйреніп,
Ағайын көңілін қалдырған.
Жатқа жерді алдырған.
Еліңде бір байлық жоқ,
Қазан асқан жеріне
Сабан-топан жақтырған.
Кеште ойнаған бақсыдай
Саған қобыз шалдырған.
Сені көріп отырмын,
Өзімнен-өзім қапалап,
Түсіңе сенің қарасам,
Жүні түскен жапалақ.
Жаратқан ием, Құдай-ай!
Нағашы жұртым ер екен,
Сауыққойшыл ел екен.
Көтереді ақын деп,
Мұның несін сән қылып.
Біздің елде бұл болса,
Аяқ жолын таба алмай,
Кетер еді қаңғырып.
Ал, Жамбылым, Жамбылым,
Өлеңге жүйрік даңғылым.
Еркек болсаң, қашпағын,
Қайратыңды қарыштап,
Өнерің болса, бастағын.
Ұрысқақ қатын секілді
Аузыңнан от шашпағын.
Мініңді айтып берермін.
Ақыным, Жамбыл, саспағын.

Асқанға тосқан кезек-ті,
Алдын ала баспағын.
Армансыз бол, ақыным,
Ақындығың болмаса,
Жоқ екен басқа нақылың.
Кім жығылып, кім жығар,
Байқармыз сөздің ақырын.
Қартайғанша қақылдап,
Жел сөзге бір тоймайсың.
Жеңемін деп ойлайсың,
Меніменен ойнайсың.
Әсем болсаң, бәсең бол,
Өзіңді өзін көтеріп,
Сонша неге болмайсың.
Қонақ қонса үйіңе,
Тышқан мұрнын қанатып,
Тышқақ лақ соймайсың.
Бергеніне кұдайдың,
Қанағат қылып тоймайсың.
Ел қыдырып сүмендеп,
Жасыңнан қылған әдетің,
Елден-елге тіленіп,
Жамбастай жатып шіреніп,
Тентіреуді қоймайсың.
Астыңа мінген ерің жоқ.
Қол берген мықты пірің жоқ,
Не басыңа күн туды?
Бір жаныңда тыным жоқ.
Өміріңді өткіздің,
Көп сөзіңнің ішінде
Бір дәлелді шының жоқ.
Халықтан дүние сұранып,
Жарыған, сірә, жерің жоқ.
Айтқаның ылғи өтірік,
Сөзіңе сенің сену жоқ.
Есігің бар да, төрің жоқ.
Алысып әлің келе алмас,
Ылдиын кеткен, ерің жоқ.
Бір өткен соң дүние,
Қайта айналып келу жоқ.
Қорықпайсың, бейшара,
Өлеріңнің шағынан,

Кетер ем ұрып бір жерге,
Азырақ қорқып отырмын
Сақалыңның ағынан.
Отырсың ғой қушиып
Қой баққандай қу кедей.
Байлығын айтсам Тарақтың,
Қаларсың сен үндемей.
Қалдай, Маман, Көлібай⁵1,
Байлығы тасқан күнде үдей.
Іледен әрман көсілген,
Жерін қаптап малы жүр,
Кім айтар мұны шын демей.
Қалдайдың бағы жанып тұр,
Жарқырап ашық шілдедей.
Жылқы мен қойы есепсіз,
Жұрттан асқан байлықпен,
Түйесін жүр жүндемей.
Елімдегі байлықты
Айта берсем, сөз жетпес,
Сусап қалар тіл-көмей.
Ақын болсаң, ашық айт
Еліңдегі байлықты,
Біздің елді күндемей.
Елің сенің оңбаған,
Енді не деп айтамын,
Кедейлікті мін демей?

Жамбыл:

Солай ма, бала, солай ма!
Зығырына Жамбылдың
Тисең, саған оңай ма!
Қуырамын енді мен
Ақындықтың апшысын,
Көргенім жоқ өмірде
Жел сөздің мен тапшысын.
Өлеңім асау теңіздей
Өрге қарай шапшысын.
Толқындай сөзді сапырып,
Арыстандай ақырып,

⁵ Қалдай, Маман, Көлібай – Орта жүз, Найман елінің ірі бай-феодалдары.

Шығайын енді айтысқа.
Нажағайдай сөзімді
Жарқылдатсам алдында,
Есің шығып адасып,
Біле алмассың әкеңнің
Өлгендігін қай тұста.
Сөз білмейтін баласың,
Ақындыққа шаласың,
Меніменен айтыспа.
Кемітесің кедей деп,
Басқа сөзді таппайсың,
Жетісіп жүрген немедей,
Еліңді құр мақтайсың.
Малды санап мақтанбан,
Малыңда емес ел бағы.
Қорғаған жаудан халықты,
Ерлік пенен даңқты,
Елімнің күшті аруағы.
Елімде болды батырлар:
Қарасай атты ұранды.
Асынып жау жарағын,
Еліме шапқан қалмаққа
Орнатып қара тұманды,
Салатұғын ылаңды.
Қаһарына шыдамай,
Қалмақ кезген Шығанды.
Қылышынан өткізген
Қаракесір Қаһанды:
Жауынан жерді босатып,
Осындай атақ кім алды?!
Бүгінгідей сөзіме,
О-дағы саған күмәнді.
Көп сөзіңнің ішінде,
Бір сөзің жоқ ұнамды,
Байқалып әбден сыналды.
Елден алғыс алмайсың,
Көтеріп кітап, Құранды.
Меніменен ұстасып,
Білмейсің Құдай ұрарды
Жеңбек қайда Жамбылды.
Сенің айтқан өлеңің
Тараған бізден ұшқын-ды.

Қысым көрсең Жамбылдан,
Деп жүрмегін түбінде,
Қандай іске тап қылды.
Ерлігің болса мақтанғын,
Қалмақты қуып қашырған.
Айдарынан жел есіп,
Алатаудан асырған,
Айбалта, қылыш асынған,
Жанындағы жабдығы
Наркескен, қанжар асылдан.
Қарасайдай батырлар
Қиқу салып аттанса,
Еліме тиген жаулардың
Алмадай басы шашылған.
Айтшы, осындай ерлерді
Еліңде даңқын асырған!
Айта алмасаң бұндайды,
Айтыспа, сен антұрған.
Қорықсаң неге айтыстың,
Ағарған сақал, шашымнан?!
Ата-ана сыйлап көрмеген,
Биәдеп өскен жасыңнан,
Сен бір жүрген сауысқан,
Кесірің үлкен басыңнан.
Меніменен айтысқан
Сендей талай кеппенің
Көкірегі басылған.
Уә, қу тандай Жалайыр!
Менен асқан еліңде
Бар ма, сірә, бір шайыр.
Жамбыл жырау толғанса,
Домбырасын қолға алса,
Пар келтірмес ешкімді.
Сөз дауылмен соғушы ем
Сендей ақымақ мүскінді.
Ауылыңа алып бар
Шашылған бізден ұшқынды.
Сүйінбай ақын ұстазым
Сөз қанжарын суырып,
Дұшпанға өстіп күш қылды.
Құдай атқан қу молда,
Берекеңді ұшырып,

Кетірейін пыстыңды!
Арбаөткелдің түбінде⁶
Бір күн, бір түн шайқасып,
Өнерін әбден байқасып,
Құлмамбет те жеңген жоқ.
Жеңбек тұрмақ Құлмамбет,
Нысанаға келген жоқ.
Қаракерей Түбек те,
Жалайырда Қарқабат⁷,
Бұ да айтысып, көрген жоқ.
Жамбыл, Жамбыл болғалы,
Жамбыл атқа қонғалы,
Ешкімге намыс берген жоқ.
Жеңіліп қайтты Құлмамбет,
Құр сүлдесі, өлген жоқ.
Көпшілікке бет бұрып,
Азғырушы адамға,
Қараспайтын сараңға
Жамбыл әсте көнген жоқ.
Еңбегім сіңді еліме,
Ел ішінде еріме.
Сол үшін бағым сөнген жоқ.
Тарта сөйле тіліңді,
Танимысың піріңді?
Танымасаң піріңді,
Айтайын сенің мініңді.
Әдеппенен сөйлер ең,
Егер болсаң білімді.
Жұрттың бәрін ұмытқан
Хан, патша шенеунік,
Сен сықылды молдалар.
Бетіне ұстап Құранды,
Өтірік айтып, елді алдап,
Таратқан қисық ұранды.
Аятын оқып ышқынып,
Ауруға дем үшкіріп,
Молдалар ұқсас жыланға.
Балуан болсаң, белсеніп,
Шық күреске сыбан да.

⁶ Арбаөткел – Қапшағайдың аяқ жағындағы Үшаралдан төмендеу, атпен өтетұғын қылта жер. Бұл Іле өзенінің бұрынғы белгілі өткелі.

⁷ Құлмамбет, Түбек, Қарқабат – XIX ғасырдағы айтыс ақындары.

Барың болса, қарышта,
Емеспін саған құданда.
Сен – күйкентай, мен – тұйғын,
Жүр жайыңа одан да,
Әліңді білмей алысып,
Аптығып сөйлеп асығып,
Жолықтың қырсық лаңға,
Қаптаған қара тұманға.
Арқа тұтып ақырып,
Бұл Абақтың баласын,
Жаңғырықтырып мен шықсам
Алатаудың саласын,
Жайлау, қыстау, мекен қып
Өзен бір сай-саласын.
Көптігін айтсам Абақтың,
Аз ғана ауыл Жалайыр,
Қарамды көрмей қаласың.
Қу ауызды, қу молда,
Қайтер екен? десем мен,
Өршеленіп барасың.
Тіл тигізсең бабама,
Өртке күйіп, жанасың.
Ажырата сөйлегін
Бай, кедейдің арасын.
Құр кепкеннен пайда жоқ,
Сөйлегін сөздің данасын.
Жығылғанды, жыққанды
Сонда білер әр адам,
Өзінің білсе шамасын.
Ұзын сонар жүйрікпін,
Әңгімеге қанасың.
Ұзыннан жыр боратсам,
Сонда есіңнен танасың.
Албырт жиен, Жалайыр,
Маған қарап не дейсің,
Дедің маған кедейсің.
Мен қорғасын сақамын,
Сен – ұтылғыш кенейсің.
Мен – бір соққан дауылпаз,
Сен – салмақсыз, к... бос,
Ебелек қаққан ебейсің,
Бір ұстасып қалсам, – деп,

Күшінді байқап шенейсің.
Мен жайыңды айтайын,
Жалайырсың, кедейсің,
Кедейліктің белгісі,
Жақын-жуық келмейсің.
Шыққан жерің мен болсам.
Менен шыққан сен болсаң,
Кімді кімге теңейсің.
Қысы-жазы ау салып,
Іледен балық қоймадың.
Шіріген сүйек жесең де,
Қарның шығып тоймадың,
Тұздап балық қақтадың,
Сары майдай сақтадың.
Елің кедей болған соң.
Жайым қалай болар? – деп,
Дарияны жақтадың.
Өз малыңды өргізіп,
Жерінде мал бақпадың.
Қонақ қонса үйіңе,
Союға мал таппадың.
Тайдың майын бермейтін
Несіне байды мақтадың?
Айлық жерді ауызың
Бір-ақ күнде аттадың.
Би мен болыс қолына
Шығыны болып кетеді
Жазы-қысы тапқаның.
Заманақыр болды ма,
Өз тұқымым өзіме
Жау болып, қарсы шапқаның.
Ел байлығы өзінде,
Тіл байлығы сөзімде,
Малы жоқ тақыр кедей, – деп,
Өтірік жала жаппағын.
Ерегіссең менімен,
Мен ұстассам сенімен,
Шығып кетер аптабың,
Молда емессің, сиқырсың,
Зікір⁸ айтып зарлаған,

⁸ Зікір – ауру адамға айтылатын бақсы сарыны.

Жаназа⁹ оқып өлгенге,
Підия¹⁰ алып жалмаған.
Шариғат жолы мынау, – деп,
Қараңғы, надан халықты
Көзді жұмып алдаған.
Кедей өлсе, үйіне
Күңіреніп бармаған.
Аттана шауып, бай өлсе,
Қирағаттап Құранды,
Күні-түні сарнаған.
Қайыр-зекет бермесең,
Сөзіме менің көнбесең,
Дозақ бар, – деп қорқытып,
Қылмаған пәлең қалмаған,
Оңбайтын молда жері осы.
Жақсы көрсе молданы,
Көз бояушы зұлым, – деп,
Көпшілік неге қарғаған?
Өзің де бір күн шүү дейсің,
Өлмей қалмас жанды адам.
Жарым түнде шабасың,
Өліп кетсе малды адам.
Елде көп әлім молда, залым молда,
Халыққа залымдығың мәлім, молда,
Сыбырлап азғырасың әзәзілді,
Қосылмас бізге сенің қаның, молда.
«Құдай бір, Құран шын», – деп азғырасың,
Ораза, намазсызды жазғырасың.
Жол сызған келешекке еш нәрсең жоқ,
Мұнымен қайтып жұртты мәз қыласың.

Аңдап бас, салғыртсынбай аяғыңды,
Екінің бірі өлер, ерегіссе, деген сөз бар,
Есіңе түсіремін баяғыңды.
Абаққа қай қазақтың малы жетер.
Көз көрмей, жалған сөздің бәрі бекер.
Еліңде қысы-жазы балық аулап,
Тентіреп осыменен күнің өтер.
Молда ақын, сонша неге мақтанасың,

⁹ Жаназа – Ислам дініндегілердің өлген адамға оқитын намазы.

¹⁰ Підия – дұға жолына жұмсалатын шығын ақы.

Мақтанып, көтеріліп, шаттанасың.
Балықтан тапқаныңды шығынға сап,
Старшын, би болысты атқарасың.
Пенде жоқ жақсылыққа таласпайтын,
Мейірсіз бай кедейге қараспайтын,
Би мен қу алдап қанын
Теспей сорып
Мінез бар иттердің аластайтын.
Байлардың құлқы жаман мақтайтұғын,
Ат мініп, асын ішкен жақтайтұғын.
Нашардың күшіменен пайдаланып,
Жері осы маған байдың жақпайтұғын.
Қу молда, орыны жоқ сарнамалық,
Байлар жүр кедей күшін пайдаланып,
Байды мақтап, нашарды аузыңа алмай,
Мұнымен оңаласың қайда барып?!
Шықпайсың қыр басына мұныменен,
Болды, сөзді сөйлегін құныменен.
Жамбылдың айғай салған даусыменен,
Тау мен тас ән қосады үніменен.
Кетерсің жерге кіріп, жынды, антұрған,
Мен саған қаһарлансам шыныменен.
Не тоқталып, не жеңіп, не жеңіліп,
Созылып отырғанша күніменен.
Аз сөздің тәттілігі болар балдай,
Отырсың айтыспақ боп көңілің дардай.
Қабанды¹¹ Бақтыбай мен ап келсең де,
Келеді шаужайымнан ешкім шалмай!
Көтере көп мақтадың еліңді сен,
Айтыссаң, буғын бекем беліңді сен.
Бұл жаққа күліп келіп, жылап қайтсаң,
Табуға қиын болар жеріңді сен.
Әдепті мейман болсан, сыйың болар,
Сый білмес сиыр болсаң, қиын болар.
Алыстан аңсап келіп, шаршап қайтсаң,
Тағы да бір бас қосқан жиын болар.
Бұл істің уағында болғаны анық,
Айтысты көтерелік жоғары алып.
Сөйлеген көңіліңдегі сөзің болса,

¹¹ Қабан – XVIII ғасырдағы Жалайыр тайпасының ірі ақыны.

Осымен бір кішкентай доғаралық.

Досмағанбет:

Ал, Жамбылым, Жамбылым,
Ежелден жүйрік даңғылым.
Кезекпенен сөйлелік,
Сөзімді тосқын, Жамбылым.
Алпысқа жасың келгенде,
Төгіліп, тасып дариядай,
Басылып қалған арының.

Молдалығым айып па
Үйреткен саған Құдайды
Құран сөзін ұқпаған
Сендей надан оңбайды.
Зекет алса, молдалар,
Ұжмаққа жұртты жолдайды,
Молда өтірік айтпайды,
Оны Құдай қолдайды.
Елеуретіп сөйлейсің,
Алақтатып көзіңді
Әзәзілден сабақ ап,
Бүлдіріпсің сөзіңді.
Құранға тіл тигізсең,
Күпір деймін өзіңді
Мен бір енді сөйлейін:
Жалайырдың бегінен,
Белгілі ата-тегінен,
Айтуға тура кеп отыр
Абақ, Тарақ шегінен.
Ноқта ағасы – қолбасы.
Дулаттың бізге не пайда
Құмырсқадай көбінен.
Теріп айтып келермін
Бергіден арғы еліңнен,
Әулие ата, Шымкенттен.
Бозадан басқа асы жоқ,
Жар жатақтың астында,
Күнге күйіп түскендей,
Қыздарыңның шашы жоқ.
Бірін-бірі көп дескен,
Бозақормен ептескен,

Жақынынан басқа қасы жоқ.
Досмағанбет бұл молда,
Әрбір әнге салады.
Меркіден бергі туғаның
Салған қыстақ, қаланы.
Үй басына бес тауық,
Кірсян¹² боп қарады.
Қысты күні болғанда
Көшкіннен өлген бұғының
Терісін сылып алады.
Алып келіп базарға,
Ыстап етін сатады.
Бес тиыннан ақша алса,
Жерден алтын тапқандай
Қуанып үйіне қайтады.
Енді айтайын, Жамбылым,
Меркіден бергі еліңді,
Кірсянға жазылған,
Бәрі орысқа көнімді.
Меніменен айтыссаң,
Сындырармын беліңді.
Өткенді айтып, менменсіп,
Көтересің көңіліңді.
Ол күндегі батырлар,
Бәрі жерге көмілді.
Елді, міне, бүлдіріп,
Жайлады жау жерінді.
Айта бермей өткенді,
Шығарып құмар-шерінді.
Айтсайшы, Жамбыл, тағы да,
Абақтан енді ұл бар ма,
Құтқаратын еліңді.
Көкектен басқа құсың жоқ,
Көкпектен басқа шөбің жоқ.
Қозы жауырын қурай жоқ,
Жігітіңнің күші жоқ.
Көкнәр ішкен кісідей,
Адамыңның түсі жоқ.
Түсі менен есі жоқ.
Етін нанмен көбейткен,

¹² Кірсян – крестьян, шаруа.

Сөйтп, к... шөмейткен,
Сиырын айдап, өк-өк, – деп,
Тапқан анам еркек деп,
Қорқып, бұғып қалмаспын.
Егер қырсық шалмаса,
Алдыма жүйрік салмаспын,
Шапқан жерін қиятын,
Күшін қолға жиятын,
Өткір қылыш алмаспын.
Тарлан тартып қалыпсың,
Аузыңнан шалыпсың.
Буыныңды бекітіп,
Аяғыңды дәл басқын.
Құмар болса айтысу,
Жыққанымыз алуға,
Жұртқа олжа салуға,
Бәйгіге тігіп мал-басты.
Айтысам деген ойда жоқ,
Келе-ақ өзің жармастың,
Сендей-сендей көп ақын
Көргенде мені өтінген.
Атысса қолды болмай ма,
Таяқ өтсе етіңнен.
Меркіден бергі туғаның,
Он-он үйің бірігіп,
Әрбір тауға бекінген,
Шегаралас болған соң,
Хан Орманы¹³ бас болып,
Қырғыз шапқан шетіңнен.
Өзі жақсы еліңнен,
Сенің тиіп кесірің,
Көштерің басып жыл сайын,
Берекемді кетірген.
Сия салдым сауытқа,
Құмармын жастан сауыққа.
Еліңді қырғыз шапқанын,
Олжаға қырғыз батқанын,
Жылы есімнен шығыпты,
Ит пе, қой ма, тауық па?
Ақыным, Жамбыл, жалықпа,

¹³ Орман – XIX ғасырда өмір сүрген қырғыздың шоқ манабы.

Асығып өлең айтам деп,
Бір киеге жолықпа!
Елің кедей болған соң,
Мал таба алмай, қыз сатқан.
Менің жеген балығым
Мұнан жаман болып па?!
Менменсінген сендейді
Біз де ақынбыз іздеген.
Үйінен жылан шыққандай,
Жаз кетсе, қаңғып, күз көрген,
Байлығың сенің қайда бар,
Мал орнына қыз берген?
Бір жарамды жігіті,
Дулатыңның Алпысбай,
Күнде арақ ішкені,
Орыстың үйі түскені,
Закоскесі қиярдан,
Алдында тақтай үстелі.
Сен Абақтың жүйрігі,
Мен тұлпары Тарақтың,
Жаңылдырма тілімді.
Жаратқан, Тәңірім, күштісің,
Дүниеге жан ғып жараттың.
Алуан-алуан ел етіп,
Жер жүзіне тараттың,
Бәрекелді, Жамбылым,
Өтірікті шындай ғып,
Жалған сөзді дыңдай ғып,
Жұртты аузына қараттың.
Сатып алып кеселді,
Пайдасы қанша арақтың,
Салты осы ма еліңнің?!
Биі, байы, болысың
Босатпас алдын қабақтың¹⁴,
Арақ десе, жымыңдар,
Құлқыны құрып қылмыңдар.
Мейлі, қазақ, орысы.
Ішпесе басы ауырар,
Қалаға жақын қонысы.
Күнде салып салықты,

¹⁴ Қабақ – арақ сататын дүкен.

Зар қақтырып халықты,
Мойнынан түспес борышы.
Жерінді сатып ұлыққа,
Жесе тоймас, құнықпа,
Тарылған жұрттың өрісі.
Оразалы дегенің
Қарындасын өзі алып,
Есітпеген жол салып,
Бір тентектің кесірі,
Шулады Дулат қозғалып.
Көп ұзартып созбалық.
Бұл да жетер басыңа,
Әділдіктен озбалық.

Жамбыл:

Албырт жиен, Жалайыр,
Елінде бұзық жоқ болса,
Қожақан ішті неге арақ?
Әулие, сопы көп болса,
Көпке тиер кесірің,
Кожа мен молда бек болса,
Дәулетті ата тек болса,
Бойыңда арам кек болса,
Молда емес, ол әзәзіл,
Сүйкімсіз, жұртқа жек болса,
Сол Қожақан болысың
Мекеге барды қажы боп,
Боза, арақ ішкен соң,
Айтады несін қажы деп,
Пара тағы жейді екен,
Ел ішінде қазы боп,
Арамтамақ, ақ білек,
Қол астын жемей, қолдай ма?
Басшы әділ болмаса,
Жұртқа әділдік орнай ма?
Ел қорғайтын ұл туса,
Елді дұшпан торлай ма?
Шаңымды менің шалмайсың,
Ұрсаң да қамшы борбайға!
Қырсық шалса жолыңды,
Ісінді Құдай оңдай ма?!
Төрт түлік мал тұрғанда,

Сойдырып шошқа соғымға,
Шариғат жолы сондай ма?!
Сен білмейсің, мен айтсам,
Қосшыбайдың атасы,
Қайырсыз бай Қалдайың
Тоғайдан торай қоймаған,
Адалдап жиған малдайын.
Ажырата білмеген,
Адал мен һарам қандайын.
Шариғаттың жолында,
Арам жемек бар ма екен?
Албырт жиен, Жалайыр,
Еліңнің салты мынадай:
Жасын кәміл толтырып,
Қыз өсірдің бұладай.
Алыстан келген сәудегер,
Бір керегін сатып ап,
Кездемесін сатқан боп.
Қыздарыңмен жатып ап,
Зауқын сафа¹⁵ қылады-ай,
Мақтанарлық жәйің жоқ,
Желпінген көңіл басылып,
Желіккен жүйрік тынады-ай.
Саудегер, молда, зұлымсың,
Халықтың көзін боядың,
Қайыр басқан тұмадай.
О да сенің кесірің,
Кемуге себеп несібең.
Алты ауызды ала боп,
Басыңды төре сұрады-ай,
Мен боламын ханың, – деп,
Хан салығы қалың, – деп,
Хандығым жұртқа мәлім, – деп,
Еліңді қысты, қанады-ай.
Ханнан көріп қанауды,
Ат, айғыр қалмай жараулы,
Күйзеліп жұртың жылады-ай.
Көтердің жұртқа бас қылып,
Қайыры көпке тимеген,
Қаны қара залымды,

¹⁵ Зауқын сафа – араб сөзі, ойын-сауық мағынасында.

Залымдығы мәлім-ді,
Алдына тура бара алмай,
Барып жауап ала алмай,
Айта алмадың зарыңды.
Жылқы, түйе, сиырмен,
Қой, ешкіні сойыс деп,
Тартуға тарттың барыңды,
Тартып алды еріксіз
Жүк артатын нарыңды,
Көз жасына қарамай,
Жылатып, кемпір-шалыңды.
Хан жарлығы солай деп,
Бұқара бізге оңай, – деп,
Жер жақсысын бай алып,
Бай патшаға теңеліп,
Өрісің қатты тарылды.
Ел қорғайтын ерлерің
Алдына барып бас иіп,
Алдиярлап жалынды.
Төрелер келіп, жәй салды
Алтынемел белінен,
Жайлау, қыстау мекен ғып
Күреңбел деген жерінен.
Мал, басыңда ерік жоқ,
Жауға бердің жеріңді,
Жүре алмай қорқып шенінен
Жоқтамай намыс, арыңды.
Мықты болсаң, сұраттың
Ханға неге еліңді?!
Қаны қара сұмырай,
Қатты басты беліңді.
Үн шықпадың, тұншықтың,
Шығара алмай шеріңді.
Ханның сесін қайырып,
Еліңді даудан айырып,
Алмадың қалай кегіңді?!
Әулие болса, қайда еді
Ескелді би мен Балпығың?!
Төреге елің сұратып,
Нашарларын жылатып,
Қадірін білмей халқының,
Байтақ жатқан кең елге

Тиді кесір шарпының.
Елеуреп ең еңтігіп,
Басылды ма қарқының?!
Ат-тоныңды олжа ғып,
Қайт еліңе, жарқыным.
Жалайырдың ішінде
Сенің бабаң Балғалы,
Балғалының байлығын
Отырсың ба салғалы?
Байлығың сонша көп болса,
Неғып жүрсің бұл жақта
Зекет, құшыр алғалы?
Ант ұрған, – деп айтады
Жалайырды Қарғалы.
Қажылық қалып жайына
Қожамет, Қожақан
Үйінен арақ кетпейді,
Сөзімнің бар ма жалғаны?
Бәрін де айтып берермін,
Тағы да болса қалғаны.
Ауызбірлік қыла ма,
Ашулы болған кектісің,
Байдан кедей бөлініп,
Байға қара көрініп,
Кедей ашу етпесін.
Аузың бармай отыр ма
Айтуға Көлбай, Маманды.
Мырза, Күшік, Жалайыр,
Андаста зұлым Аманды?
Кедейге жаны ашымай,
Жақсылық іздеп басына,
Жоламай пәнде қасына,
Маман берер сазанды,
Шулатып бала-шағанды.
Қарсы жауап айтуға
Келтірмеген шамаңды.
Жалақор деп айтамыз
Жұртына бүлік салғанды.
Би мен болыс, бай, манап.
Пристав, князь, чиновник
Шулатты бала-шағанды,
Қай жақсың бар оларға

Қарсы тұрған табанды.
Қариямын, сұраймын,
Сөзіме жауап бер деймін.
Сиқыршы залым, қу молда,
Бұған жауап бермесең,
Қыс к... сен деймін,
Сөз иесі мен деймін.
Ашып қара көзінді,
Жөндеп сөйле сөзінді.
Бола алмайсың сен, сірә,
Меніменен тең деймін.
Сендей-сендей ақынның
Сөзбен жанын емдеймін.
Өлеңмен шын тасысам,
Ағып бір жатқан селдеймін.
Халықтың досы кім десең,
Айтамын мен, білмесең.
Өлгенменен барабар,
Бір басыңды кірлесең,
Көмусіз бір күн қаласың,
Көпшілікті тілдесең,
Көпшілік – дария көл дейтін
Сол дариядан қансам, – деп,
Әркім-ақ аңсап шөлдейтін.
Елді жауға бермейтін,
Шетіне дұшпан келмейтін.
Ерегіскен ерлердің,
Қанша дұшпан жабылса,
Шыбын құрлы көрмейтін.
Бақытын жұрттың өрлетіп,
Мәңгі рухы сөнбейтін.
Есеңгіреп жүрмесең,
Елді неге даттайсың?
Екі жүзді болмасаң,
Байды неге мақтайсың?
Қайыры көпке тимеген,
Әкімдікпен билеген,
Жарлы-жалшыны сүймеген
Ханды неге жақтайсың?
Жегенің көп шашыңнан,
Қылмысың үлкен басыңнан,
Халыққа тиген пайдаң жоқ,

Қайтып тұзын ақтайсың?!
Екі ұртыңды қампитып,
Сөйлейсің сен аптығып.
Еліңде ер бар ма? – деп,
Сұрайсың және шаптығып,
Жердің шелін сел жуар,
Елдің кегін ер қуар,
Дауыл тұрса, бұлт қуар,
Жердегі жауды жұрт қуар,
Ерліктің оты лапылдап.
Аспанға шығар күн туар.
Сол майданда жарқылдап,
Қолына алмас қару ап,
Алатаудан ақырған,
Жауын жеңіп жапырған
Қарасайдай ұл туар.

Мына басылым бойынша берілді:

Жамбыл Жабает. Шығармалары. – Алматы: «Нұрлы Press.kz», 2014. – 288 б.
«Ақындар аманаты» жобасы бойынша жарық көрген. Жоба авторы Бекен Ыбырайым.